
R a s p r a v e

UDK: 316.346 (497.1 Subotica) : 2
316.346 (497.1 Subotica) : 32.019.5
Izvorni znanstveni rad
Priljeno 11/2001.

RELIGIOZNOST I DRUŠTVENA SVIJEST: ANALIZA ODNOSA NA UZORKU GRAĐANA SUBOTICE

Zlatko Šram, Subotica

Sažetak

U ovom smo radu nastojali utvrditi da li se pojedine dimenzije religioznosti, autoritarnosti, etnocentrizma i političkih orijentacija nalaze međusobno u takvim strukturalnim odnosima unutar pojedinih sociodemografskih skupina u jednoj višenacionalnoj sredini kao što je Subotica da po svojoj socijalno i političko psihološkoj strukturiranosti mogu poslužiti kao plodno tlo za određenu vrstu političke propagande. Uzorkom je obuhvaćeno 628 punoljetnih građana Subotice. Faktorskom analizom ekstrahirane su sljedeće latentne varijable, koje su bile korištene u daljnjoj multivarijantnoj analizi podataka: religijsko uvjerenje, religiozno iskustvo, sakramentalni život, kršćanska ljubav prema bližnjemu, politička autoritarnost i konformizam, autoritarna agresivnost, autoritarna poslušnost, tradicionalne uloge među spolovima, nacionalna zatvorenost, predrasude i superiornost, nacionalna afektivna vezanost i homogenizacija, spremnost za nacionalno samožrtvovanje, jugonostalgija, kolektivizam, militaristički etatizam, egalitarizam i samoupravljanje, i antizapadna orijentacija. Kanonska diskriminacijska analiza primijenjena je radi utvrđivanja utjecaja sociodemografskih karakteristika ispitanika na latentnu konfiguraciju varijabli religioznosti, autoritarnosti, etnocentrizma i političkih orijentacija. Rezultati ovog istraživanja pokazuju da je povezanost između religioznosti, autoritarnosti, etnocentrizma i političkih orijentacija koji su potvrđeni u mnogim ranijim

istraživanjima primarno nusprodukt jednodimenzionalnog tretiranja ovih socioloških i socijalnopsiholoških koncepata i konstrukata, s jedne strane, i rezultat ignoriranja postojanja faktorskih struktura koje formiraju kanonske diskriminacijske funkcije derivirane na temelju različitih sociodemografskih grupa u specifičnom političkom i povijesnom kontekstu, s druge strane. Upravo se zbog toga veoma često izvode krivi zaključci o naravi i intenzitetu strukturiranosti religioznosti, autoritarnosti, etnocentrizma i političkih orijentacija. Takvi krivi zaključci dovode do "znastvenih" stereotipa i predrasuda koje onda u nekim slučajevima mogu imati ozbiljne političke posljedice u sferi političke propagande.

Ključne riječi: *religioznost, autoritarnost, etnocentrizam, političke orijentacije, politička propaganda*

UVOD

Adorno i suradnici (1950.) utvrdili su međusobnu povezanost autoritarnosti, konzervativizma i religioznosti. Rezultate tih originalnih studija Adorno je nazvao "autoritarna ličnost" budući da su te, kako kaže, ideološke varijable bile povezane s kognitivnim varijablama kao što su netolerantnost na dvoznačnosti i rigidnost, s određenim afektivnim varijablama i bihevioralnim varijablama, kao što su političke preferencije, odlazak u crkvu itd. Chesler i Schmuck (1964.) našli su međusobnu povezanost između etnocentrizma, konzervativizma, dogmatizma i militarizma. Militarizam se pokazao u korelaciji s velikim brojem različitih afektivnih, bihevioralnih, kognitivnih i ideoloških varijabli i varijablama kao što su autoritarnost, konzervativizam, religioznost i dogmatizam (Eckhardt i Lentz, 1971.). Nema sumnje da su koncepti poput autoritarne ličnosti, dogmatizma, makijavelizma, etnocentrizma i konzervativizma međusobno povezani, kažu Eysenck i Wilson (1978.). Određene osobine ličnosti nalaze se u povezanosti, na primjer s konzervativizmom. Konzervativni ispitanici su se pokazali kao slabo psihološki integrirani, anksiozni, često sebe percipiraju kao neadekvatne i skloniji su da na druge projiciraju one osobine ličnosti koje kod sebe najmanje vole (McClosky, 1958.). U jednom je radu na razini faktora drugog reda utvrđena povezanost između autoritarnosti, religioznosti i etnocentrizma (Comrey i Newmeyer, 1965.). Konzervativna ideologija ukazuje na određeni sindrom za koji su karakteristični simptomi kao što su religioznost, dogmatizam, militarizam, konformizam i netolerantnost prema manjinskim

skupinama. (Wilson i Patterson, 1968.). Konzervativni sindrom, samtraju Wilson i Patterson (1968.) ima jednu obrambenu funkciju koja nastaje iz osjećaja nesigurnosti i inferiornosti, generalnog straha i nesigurnosti. Ferguson (1973.) je u svojem istraživanju utvrdio postojanje triju faktora koje je nazvao "religioznost", "(anti)humanitarizam", i "nacionalizam", te našao da se ta tri faktora nalaze u supstancijalnoj povezanosti. Različita su istraživanja potvrdila povezanost između religioznosti i autoritarnosti, koristeći se različitim mjerama religioznosti (Altemeyer, 1988.; Christie, 1991.; Čorkalo i Stanković, 2000.; Milas i Rihtar, 1998.; Wylie i Forest, 1992.).

Adorno i suradnici (1950.) autoritarnost su mjerili takozvanom F-skalom, koja je bila u visokoj korelaciji s etnocentrizmom i umjerenom korelaciji s konzervativizmom. Eysenck i Coulter (1972.) utvrdili su da britanski fašisti postižu više rezultate na F-skali negoli britanski komunisti i vojnici. Dubinski intervjui i projektni testovi pokazali su da su za one koji postižu visoke rezultate na F-skali karakteristični unutarnji konflikti između slike o samome sebi i impulsa straha, slabosti i agresivnosti. Ti su impulsi kontrolirani obrambenim mehanizmima kao što su negacija ili potiskivanje, projekcija i agresivnost koja se na taj način opravdava (Adorno i sur., 1950.). Na kognitivnom planu autoritarne ličnosti pokazale su se manje obrazovanima i manje inteligentnima, rigidnijima u svom načinu mišljenja; čak i onda kad su pokazivale veću inteligenciju od prosjeka, pokazivale su veći stupanj sugestibilnosti i autističnosti. Na moralnom planu, autoritarne ličnosti iskazivale su veći stupanj konvencionalnosti i religioznosti. *Drugim riječima, ideološke predrasude, kognitivna rigidnost i konvencionalna moralnost pokazali su se osobinama autoritarne ličnosti.* Eckhardt i Lentz (1971.) utvrdili su povezanost F-skale s militarizmom, nacionalizmom i mizantropijom. Rokeach (1960.) je pak utvrdio povezanost između autoritarnosti mjerene F-skalom, kognitivne rigidnosti i anksioznosti. Taj nalaz upućuje na to da je autoritarnost više kognitivne negoli afektivne prirode. Kohlberg (1964) je našao negativnu korelaciju između F-skale i moralne zrelosti, što upućuje na to da su autoritarne ličnosti moralno nezrelije osobe.

Eckhardt (1968.) smatra da su fašizam i ultrakonzervativizam daleko jače povezani negoli bilo koje druge ideologije. Fašizam i ultrakonzervativnu ideologiju Eckhardt (1968.) je definirao u terminima osuđivanja i denuncijacije drugih zbog odbijanja, odnosno neprihvatanja određenih vrijednosti, naglasaka na vojničkoj snazi, i opravdavanja agresivnosti kao sredstva za obranu vlastitih ciljeva. Fašizam je u biti prema Eckhardtu sinonim za ratnu propagandu, a karakteriziraju ga unutarnji konflikti, negacija vlastitih grešaka (što

obično producira agresiju i dominaciju na političkoj razini analize), projekciju tih grešaka na "neprijatelja", i opravdavanje agresivnosti i dominacije kao načina ispravljanja ovih grešaka uništavanjem "neprijatelja" (Eckhardt, 1968.). Jedan od osnovnih ciljeva ratne propagande jest maksimaliziranje sudjelovanja ljudi u aktivnostima svoje skupine što znači stvaranje grupnog identiteta, jačanje emocionalnog odnosa prema vlastitoj zemlji; identifikacija pojedinca s rukovodstvom zemlje, prihvaćanje osnovnih vrijednosnih usmjerenja odnosno političkih ciljeva, te stvaranje samopouzdanja i povjerenja da će se postavljeni ciljevi ostvariti (Šiber, 1998.).

Premda su empirijski utvrđene interrelacije religioznosti, autoritarnosti, etnocentrizma i političkih orijentacija sa znanstvenog teorijskog aspekta same po sebi veoma značajne, u ovom smo ih radu pokušali, pored ostalog, interpretirati kao potencijalni političko-psihološki referentni okvir političke propagande. Jer, Šiber (2000.) u svojem radu "Istraživanja političkog ponašanja i društvene promjene - jesu li se mogla predvidjeti zbivanja 1990. godine?" kaže sljedeće: "Analizirajući rezultate (ovih) istraživanja, nakon deset godina nameće se zaključak da su oni ukazivali na postojanje svih nužnih psiholoških uvjeta za zbivanja koja su slijedila. Dugotrajno razdoblje krize, u početku ekonomske, a kasnije političke, stvorilo je socijalni nemir koji je ubrzo poprimio oblik sveopćeg uzbuđenja. Snažna prisutnost autoritarne ličnosti na ovim prostorima, prisutnost ksenofobije koja uz odgovarajuću ideologijsku manipulaciju lako dovodi do otvorenih međunacionalnih sukoba, izrazite razlike u viđenju izlaska iz krize, nepostojanje odgovarajuće političke kulture, kao i demokratskih mehanizama prevladavanja konflikata, u situaciji istrošenosti jednog ideologijskog projekta u multinacionalnoj zajednici bremenitij povijesnim sukobima, neminovno su vodili u otvorene sukobe."

Šiber (1992.) navodi tri osnovne vrste političke propagande: 1. otvorena i neposredna, 2. odgođena, i 3. indirektna i odgođena propaganda. Otvorena i neposredna politička propaganda je takva vrsta propagandne aktivnosti u kojoj su ciljevi propagande od samog početka poznati. Predizborna kampanja tipičan je primjer takve vrste propagande. Odgođena politička propaganda je ona vrsta propagande u sferi političkog djelovanja u kojoj postoji potreba da se obavi određena "psihološka priprema" prije negoli se izade s jasnim propagandnim ciljevima. Na primjer, kod potencijalnog neprijateljstva ne može se odmah neposredno označiti izvor opasnosti. Umjesto toga stvara se određena "atmosfera" ugroženosti. Indirektna i odgođena propaganda je ona vrsta političke propagande koja se koristi u trenutku kad postoji određeni otpor prema propagandnom sadržaju. I

ovdje se u prvom redu stvaraju psihološki uvjeti koji olakšavaju primanje propagandne poruke, ali se u prvo vrijeme ne eksplicira neposredna veza između propagandne aktivnosti i kasnijeg otvorenog iznošenja propagandnih ciljeva. Ta vrsta propagande je difuzna po svojoj naravi i cilj joj je da stvara određenu atmosferu, psihološku pripremu za akciju, podlogu za reagiranje u budućoj situaciji. Slično značenje ima i pojam "subpropagande (Doob, 1948., prema Šiber, 1998.). Pod tim se pojmom podrazumijeva širenje određene ideje u dužem razdoblju, koja nije bliska određenoj javnosti. To je stvaranje određene psihološke podloge koja olakšava komunikaciju i spremnost da se prihvati neki sadržaj. U toj funkciji se mogu objavljivati knjige, bilteni, održavati konferencije, davati stipendije, naručivati istraživački projekti, ili pak stvarati osobni kontakti. Za tu vrstu djelatnosti ne može se reći da je propaganda u užem smislu riječi, već je više u funkciji olakšavanja prihvaćanja eventualne propagandne poruke.

U ovom nas je istraživanju dakle zanimalo da li se pojedine dimenzije religioznosti, autoritarnosti, etnocentrizma i političkih odnosno ideoloških orijentacija nalaze međusobno u takvim strukturalnim relacijama unutar pojedinih sociodemografskih skupina u jednoj višenacionalnoj sredini kao što je Subotica, da po svojoj socijalno i političko-psihološkoj strukturiranosti mogu poslužiti kao plodno tlo za određenu vrstu odgođene, indirektno ili difuzne političke (sub)propagande.

Najprije smo izvršili faktorsku analizu skale religioznosti, autoritarnosti, etnocentrizma, socijalističke ideologije i antizapadne orijentacije kako bismo definirali latentne varijable koje će biti korištene u multivarijantnoj analizi podataka. Nakon toga smo utvrdili da li i u kojoj mjeri sociodemografska obilježja ispitanika određuju vrstu religioznosti, odnosno koja je vrsta religioznosti dominantna kod ispitanika različitog spola, dobi, školske naobrazbe i nacionalne pripadnosti, koristeći se pri tom kanonskom diskriminacijskom analizom. Isti matematičko-statistički postupak smo primijenili u cilju utvrđivanja utjecaja sociodemografskih obilježja ispitanika na latentnu konfiguraciju dimenzija religioznosti, autoritarnosti, etnocentrizma i političkih orijentacija, uvažavajući pritom njihove međuodnose.

METODA

Ispitanici

Na temelju biračkih popisa općine Subotice uz korak od 200 jedinica formiran je sistematski slučajni uzorak, kojim je bilo obuhvaćeno ukupno 628 ispitanika sa sljedećim sociodemografskim obilježjima: Spol: (1) muški 48%, ženski 52%. Dob: (1) 18-25 g. 21.1%, (2) 26-35 g. 20.3%, (3) 36-45 g. 25.1%, (4) 46-55 g. 18.5%, (5) 56-65 g. 10.9%, (6) 66 i više god. 4.2%. Školska naobrazba: (1) nezavršena osnovna škola 1.6%, (2) osnovna škola 10.4%, (3) srednja trogodišnja zanatska škola 24.8%, (4) srednja četverogodišnja škola 41.4%, (5) viša škola (11.7%), (6) fakultet 10.1%. Nacionalna pripadnost: (1) Bunjevci 11.1%, (2) Jugoslaveni 11.6%, (3) Srbi 19.7%, (4) Hrvati 16.4%, (5) Mađari 41.1%. Da bismo utvrdili da li se ispitanici različitih nacionalnosti međusobno statistički značajno razlikuju s obzirom na spol, kronološku dob, školsku naobrazbu i crkvenu denominaciju, formirali smo kontingencijske tablice. Utvrdili smo da se pripadnici određene nacionalnosti međusobno statistički značajno razlikuju s obzirom na spol (Hi-kvadrat=14.51, df=4, p=.006), kronološku dob (Hi-kvadrat=52.38, df=20, p=.000) i školsku naobrazbu (Hi-kvadrat=54.25, df=24, p=.000). Jugoslaveni su češće ženskog spola (68.7%), češće pripadaju mlađoj generaciji to jest onoj između 18 i 35 godina (58.9%), češće imaju srednju četverogodišnju školu (49.3%) i češće izjavljuju da ne pripadaju ni jednoj Crkvi (51.4%). Bunjevci češće pripadaju starijoj srednjoj generaciji (45-55 g.: 33.8%), češće imaju završenu samo osnovnu školu (24.3%), većina je katoličke vjeroispovijesti (78.6%), a u usporedbi s Hrvatima češće izjavljuju da ne pripadaju niti jednoj Crkvi (20.0%). Srbi češće pripadaju mlađoj srednjoj generaciji (36-45 g.: 31.4%), češće imaju fakultetsku naobrazbu (19.5%) i većina je pravoslavne vjeroispovijesti (76.4%) ili izjavljuju da ne pripadaju ni jednoj Crkvi (23.6%). Hrvati češće pripadaju starijim generacijama (56-65 g.: 20.4%, 66 i više g. 8.7%), češće imaju višu školu (16.7%) i velika je većina katoličke vjeroispovijesti. Sociodemografska obilježja Mađara nalaze se "u prosjeku" u odnosu na vrijednosti ukupnog uzorka. S obzirom na nacionalnu pripadnost, uzorak manje-više korespondira s općom populacijom Subotice, dok je u sociodemografskim obilježjima kao što su kronološka dob i stupanj školske naobrazbe nešto više pomaknut u smjeru mlađe i obrazovanije populacije, što je uobičajeno za ovakvu vrstu istraživanja. Tko su Jugoslaveni? Ispitanici koji su se nacionalno izjasnili kao Jugoslaveni u 15.5% slučajeva imaju oca Bunjevca, u 32.4% slučajeva oca Jugoslavena, u 11.3% slučajeva oca Srbina, u

15.5% slučajeva oca Hrvata, u 16.9% slučajeva oca Mađara, a u 8.4% slučajeva imaju oca neke druge nacionalnosti. Veoma su slične relacije između nacionalne pripadnosti ispitanika i njegove majke. Očigledno je da se Jugoslaveni regrutiraju iz nacionalno mješovitih brakova. Postoji međutim veoma visoka korespondencija između nacionalne pripadnosti ispitanika i njegovih roditelja u ostalim slučajevima. Na primjer, Bunjevci u 91.4% slučajeva imaju očeve Bunjevce, Srbi u 97.6% očeve Srbe, Hrvati u 95.0% očeve Hrvate, a Mađari u 96.1% očeve Mađare. Slične su relacije dobijene između nacionalne pripadnosti ispitanika i njegove majke.

MJERNI INSTRUMENTI I VARIJABLE

Religioznost

Faktorskom analizom skale Likertova formata (1. uopće ne vjerujem - 4. u potpunosti vjerujem; 1. nikada - 4. redovito; uopće nije točno - 4. potpuno točno), koja se sastojala od 27 čestica (tvrdnji i pitanja), uz varimax rotaciju ekstrahirane su četiri latentne varijable religioznosti koje zajedno objašnjavaju 65.5% varijance. Uz naziv faktora navest ćemo u zagradi manifestne varijable koje ga definiraju i pripadajuća faktorska zasićenja. Prvi faktor smo nazvali "*Religijsko uvjerenje*" (Isus se žrtvovao i bio razapet za otkupljenje grijeha cijelog čovječanstva .88; Isus je pravi Bog i pravi čovjek .88; Isus je uskrsnuo od mrtvih .86; U svetoj ispovjedi Bog oprašta naše grijeha .85; Oni koji vjeruju u Boga i žive u skladu sa svojom vjerom, nakon smrti će biti s Bogom .84; U svetoj pričesti primamo tijelo Isusovo pod prilikama kruha .83; zahvaljuje se Bogu kad doživi nešto lijepo i dobro .65; postoje trenuci kad stvarno osjeća Božju prisutnost i utjecaj .62; moli se Bogu da mu oprostí kad sagriješi .60; Postoji jedan Bog u tri božanske osobe: Bog otac, Bog sin i Bog Duh Sveti .54. Drugi faktor smo nazvali "*Religiozno iskustvo*" (katkad mu suze naviru na oči kad se moli ili sudjeluje u vjerskim obredima .69; imao je vjerske doživljaje o kojima nije mogao ni sa kim govoriti .67; iskustio je strahopoštovanje pred Bogom .66; katkad osjeća bol u duši zbog grijeha kojima je Boga uvrijedio .64; osjeća da može biti u kontaktu s Bogom i s njim komunicirati .64; postoje trenuci kad stvarno osjeća Božju prisutnost .57; Treći faktor smo nazvali "*Sakramentalni život*" (Često se pričešćuje .85; Često se ispovijeda .83; odlazi nedjeljom u crkvu .64; u obitelji se zajednički mole .62. Četvrti faktor smo nazvali "*Kršćanska ljubav prema bližnjemu*" (ne sudi niti osuđuje druge ljude u svojim komentarima i pričama .78; nikad ne vraća ljudima zlo za zlo .75; Pomaže svakome tko je u

potrebi, bez obzira na to da li mu je prijatelj ili nije .74; ništa ne čini drugome što ne želi da drugi njemu učini .67; uvijek oprašta onima koji ga uvrijede ili nanesu neku nepravdu .62; ne voli govoriti o manama, greškama i propustima drugih ljudi .54.

Autoritarnost

Faktorskom analizom skale Likertova formata (1. uopće se ne slažem - 5. u potpunosti se slažem), koja se sastojala od 35 čestica, scree-test je sugerirao ekstrakciju 4 faktora koja su rotirana varimax solucijom. Četiri faktora zajedno objašnjavaju 41.8 posto varijance. Prvi faktor smo nazvali "Politička autoritarnost i konformizam" (treba uvijek vjerovati državnim vlastima .73; ne treba se suprotstavljati odlukama državnih vlasti ma kakve one bile .72; političke odluke državnih vlasti uvijek su u interesu građana .66; stare i nemoćne treba smjestiti u staračke domove da ne budu na teret bilo kome u obitelji .50; ne treba pomagati slabim ljudima .48; najčešće se slažem s onim što drugi ljudi misle i rade .47; ne volim ljude koji se ponašaju i misle drukčije od ostalih .45; ne volim iznositi vlastito mišljenje ako znam da će se ono razlikovati od drugih .41. Drugi faktor smo nazvali "Autoritarna agresivnost" (Smrtna kazna je najbolja kazna za okorjele kriminalce .66; maloljetne delinkvente treba oštro kažnjavati .61; djecu treba odgajati u strogoj disciplini .56; sve one koji su na bilo koji način u dodiru s drogom treba strogo kažnjavati .53; učitelji i nastavnici trebaju biti strogi sa svojim učenicima .52; osobama s nasljednim bolestima treba onemogućiti da rađaju djecu, treba ih sterilizirati .51; sve one koji krše zakone treba oštro kažnjavati .51; sve prosjake treba otjerati s ulica .51; čim netko pokazuje znakove duševnog poremećaja, treba ga odmah staviti u duševnu bolnicu .45; prostitutke su najgora vrsta ljudi .43; ženu koja ima izvanbračne odnose treba na svaki način osuditi .40; mnogi ljudi imaju potajne bludne misli .33. Treći faktor smo nazvali "Autoritarna poslušnost" (poslušan sam i discipliniran .65; nastojim da se uvijek što manje razlikujem od ostalih ljudi .64; poštivanje autoriteta najveća je vrлина koju djeca trebaju naučiti .63; najvažnija vrлина svake žene jest da bude dobra majka i supruga .60; veoma cijenim poslušne ljude .54; lojalnost državi jedno je od najljepših osjećaja koja čovjek može imati .54; uvijek se ponašam onako kako to okolina od mene očekuje .47; ono što je ovoj državi potrebnije od zakona i političkih programa jest jaki i nesustrašivi vođa kojem će narod vjerovati i koga će slijediti .41. Četvrti faktor smo nazvali "Tradicionalne uloge među spolovima" (žena pripada domu i treba se brinuti za svoju obitelj .65; rukovodeća mjesta u poslovnom svijetu

trebaju biti u rukama muškaraca .60; muškarac treba imati glavnu riječ u obitelji .56.

Etnocentrizam

Faktorskom analizom skale Likertova formata (1. uopće se ne slažem - 5. u potpunosti se slažem), koja se sastojala od 21 čestice, uz varimax rotaciju ekstrahirane su tri latentne varijable etnocentrizma koje zajedno objašnjavaju 58.7% varijance. Prvi faktor smo nazvali "*Nacionalna zatvorenost, predrasude i superiornost*" (kad bih bio sudac, nastojao bih pripadniku svoje nacije dati što je moguće blažu kaznu bez obzira na djelo koje je počinio .75; pripadnici moje nacije ne bi se trebali miješati s ostalim nacijama putem sklapanja nacionalno mješovitih brakova .73; u usporedbi s drugim nacijama moja je nacija mnogo inteligentnija .71; teško mogu biti iskren prijatelj s osobom koja nije moje nacionalnosti .70; najugodnije se osjećam u onom društvu u kojem su svi pripadnici moje nacije .69; ako znamo nečiju nacionalnost, znat ćemo onda i kakva je on/ona osoba .67; otvorenost i iskrenost prema drugim nacijama donosi više štete nego koristi .66; moja nacija je kulturno superiornija od nacija s kojima sam u neposrednom kontaktu .65; u mojoj naciji ima manje nepoštenja i licemjerja nego u drugim nacijama .64; kad bih bio u mogućnosti osobno odlučivati o tome tko će dobiti posao, nastojao bih prednost dati pripadniku svoje nacije .64; uvijek treba biti oprezan i suzdržan prema pripadnicima drugih nacija, čak i onda kad nam se pokazuju kao prijatelji .55; nacionalna pripadnost pojedinca u velikoj mjeri određuje njegove karakteristike i njegov karakter .51. Drugi faktor smo nazvali "*Nacionalna afektivna vezanost i homogenizacija*" (uvijek poludim kad netko loše govori o mojoj naciji .75; svaku uvredu naneseu mojoj naciji doživljavam kao napad na vlastitu osobu .73; kad je u pitanju nacionalno jedinstvo onda ne smije biti političkih neslaganja i razlika među pripadnicima moje nacije .69; svi pripadnici moje nacije moraju se međusobno čvrsto držati ako ne želimo doživjeti nacionalnu propast .67; Svaki čovjek treba znati da je sudbina njegove nacije ujedno i njegova osobna sudbina .56; ljubav prema svojoj naciji jedan je od najljepših osjećaja koje čovjek može imati .55). Treći faktor smo nazvali "*Spremnost za nacionalno samožrtvovanje*" (spreman sam umrijeti za interese i dostojanstvo svoje nacije .77; sveta je dužnost svakog pripadnika moje nacije žrtvovati svoje osobne interese za dobrobit svoje nacije .70; svi pripadnici moje nacije moja su braća i sestre .68).

Političke orijentacije

a) Socijalistička ideologija

Faktorskom analizom skale "Socijalrealistički ideološki profil" (Likerova formata: 1. uopće se ne slažem – 5. u potpunosti se slažem), koja se sastojala od 17 čestica (tvrdnji), uz varimax rotaciju ekstrahirana su četiri faktora koji zajedno objašnjavaju 56.5% varijance. Prvi smo faktor nazvali "*Jugonostalgija*" (u bivšem komunističkom sustavu bilo je više pravde, morala i reda .81; Josip Broz Tito bio je najveći sin naših naroda i narodnosti .71; trebalo bi obnoviti bivšu Jugoslaviju (SFRJ) .70; radnička klasa treba biti najznačajnija društvena snaga u našoj zemlji .54; u bivšem socijalističkom jednopartijskom sustavu više se znalo tko šta radi i tko je za šta odgovoran .54; u mnogim svojim ekonomskim i društvenim aspektima državno vlasništvo je mnogo bolje od privatnog vlasništva .53). Drugi faktor smo nazvali "*Kolektivizam*" (društveni interesi trebaju biti mnogo važniji od osobnih .78; pojedinac treba žrtvovati svoje vlastite interese i želje za dobrobit kolektiva .69; kolektivni ciljevi trebaju biti vrhunska vrijednost kojoj će mladi ljudi težiti .51). Treći faktor smo nazvali "*Militaristički etatizam*" (naše društvo treba izdvajati znatno više novca za modernizaciju vojske i proizvodnju naoružanja .77; u slučaju većih društvenih nemira vojska treba preuzeti vlast u zemlji .58; državne vlasti najbolje znaju što su pravi interesi i potrebe njezinih građana .55; država treba biti ta koja će u ime naroda donositi sve političke i ekonomske odluke .48; disciplinirana, dobro obučena i moderno naoružana vojska jedino je jamstvo da se nitko neće usuditi napasti nas .46). Četvrti faktor smo nazvali "*Egalitarizam i samoupravljanje*" (svi radnici trebaju imati iste plaće jer svi imaju iste životne potrebe .74; radnici, a ne direktori i vlasnici trebaju odlučivati o svim pitanjima poduzeća u kojima rade .62; sigurno bi u našem društvu bilo mnogo manje sukoba kad bi svi ljudi imali jednak životni standard, ma koliko on bio nizak .55).

b) Antizapadna orijentacija

Faktorskom analizom skale "*Antizapadna orijentacija*" koja se sastojala od 13 čestica (tvrdnji) uz varimax rotaciju ekstrahiran je samo jedan faktor, kojim je objašnjeno ukupno 59.0% varijance a sadrži sljedeće tvrdnje: novi svjetski kapitalistički poredak želi našu zemlju pretvoriti u svoju koloniju .86; mnogi u zapadnom svijetu rade na uništavanju našega nacionalnog identiteta i ponosa .85; zapadni kapital ne misli ništa dobro našoj zemlji, misli samo o tome kako da je iskoristi i onda odbaci .82; Zapadu je cilj razbiti našu zemlju na

nekoliko dijelova .82; više nikada nećemo biti slobodni ako budemo radili ono šta od nas želi međunarodna zajednica .81; Haaški sud za ratne zločine na prostoru bivše Jugoslavije nije ništa drugo negoli politički instrument Zapada za ucjenjivanje naše zemlje .80; od članstva u Europskoj uniji naša zemlja bi imala daleko veće ekonomske štete negoli koristi .80; Europa samo mnogo obećava, ali ništa od toga šta obeća ne učini .79; naša zemlja nipošto ne treba težiti tome da bude članica NATO pakta .75; velika većina radnika ostat će bez posla ako strani kapital uđe u našu zemlju .74; Zapadna Europa puna je društvenih nepravdi, moralne pokvarenosti i kriminala .68; jedini pravi prijatelj naše zemlje je Rusija .57; privatizacija društvenih poduzeća nije ništa drugo negoli obična pljačka radnika i naroda .56.

POSTUPAK

Anketari su dobili popis potencijalnih ispitanika s točnim adresama. Rečeno je da Centar za društvena istraživanja u Subotici provodi znanstveno istraživanje u kojem se nastoje ispitati određene sociološke i psihološke značajke građana. Nakon pristanka ispitanika da sudjeluje u istraživanju, ispitanik je sam pristupio ispunjavanju upitnika. Istraživanje je provedeno od 15. listopada do 15. studenoga 2000. godine.

REZULTATI

Dimenzije religioznosti i sociodemografska obilježja

Da bismo utvrdili razlikuju li se ispitanici različitog spola, dobi, školske naobrazbe i nacionalne pripadnosti prema svojim rezultatima u varijablama religioznosti, provedena je kanonska diskriminacijska analiza koja omogućuje maksimalno razlikovanje skupina pomoću varijabli uzetih istodobno, uvažavajući pritom njihove međuodnose. U tablici 1 prikazani su koeficijenti struktura diskriminacijskih funkcija deriviranih na temelju pojedinih sociodemografskih obilježja ispitanika. Radi sažetosti rezultata diskriminacijske analize, u tablici 1 nisu navedeni standardizirani koeficijenti diskriminacijskih funkcija. Uostalom, interpretaciju rezultata temeljimo na koeficijentima struktura diskriminacijskih funkcija koji ukazuju na faktorsku strukturu kanonske diskriminacijske funkcije.

Tablica 1

Koeficijenti strukture diskriminacijskih funkcija deriviranih na temelju spola, dobi, školske naobrazbe, nacionalne pripadnosti i crkvene denominacije ispitanika

Varijabla	Spol	Dob	Škola	Nacija	Crkva
	F	F1	F1	F1	F1
Religijsko uvjerenje	.76	-.37	.05	.37	.69
Religiozno iskustvo	.52	.31	.94	.49	.27
Sakramentalni život	-.08	.00	.23	.65	.55
Kršćanska ljubav prema bližnjemu	.32	.85	.19	-.36	-.06

S obzirom na spol ispitanika derivirana je statistički značajna diskriminacijska funkcija s vrijednošću Wilksove lambde .92 ($p < .001$), svojstvenom vrijednošću (eigenvalue) .08, i kanonskom korelacijom od .27. Faktorsku strukturu diskriminacijske funkcije definiraju "religijsko uvjerenje" (.76) i "religiozno iskustvo" (.52), odnosno jedna *ideološko-iskustvena religioznost*. Položaj grupnih centroida ukazuje na to da je ideološko-iskustvena religioznost prisutnija kod žena (tablica 2). No, unutar latentne strukture ove vrste religioznosti karakteristične za žene, ne postoji značajna prisutnost "sakramentalnog života", odnosno jedne crkveno-sakramentalne religioznosti. *Ne možemo dakle, u jednom višedimenzionalnom pristupu izučavanja religioznosti tvrditi da su žene generalno religioznije od muškaraca, već samo to da je kod žena u većoj mjeri prisutna jedna necrkvena ideološka religioznost popraćena u značajnoj mjeri jednim religioznim sentimentom.*

Tablica 2

Položaj grupnih centroida na diskriminacijskoj funkciji deriviranoj na temelju spola ispitanika

Skupina	C
Muški	-.28
Ženski	.28

Jedna je statistički značajna diskriminacijska funkcija derivirana na temelju kronološke dobi ispitanika, s vrijednošću Wilksove lambde .89 ($p < .001$), svojstvenom vrijednošću .07, i kanonskom korelacijom od .26. Faktorsku strukturu ove diskriminacijske funkcije definira "kršćanska ljubav prema bližnjemu" (.85), odnosno

posljedična komponenta religioznosti. Položaj grupnih centroida ukazuje na to da je "kršćanska ljubav prema bližnjemu" u većoj mjeri prisutna kod starijih ispitanika, to jest onih između 56 i 65 godina i starijih od 65 godina (tablica 3). Da se ovdje radi o, uvjetno rečeno, jednoj specifičnoj vrsti "religioznosti" ukazuje nalaz da se u latentnoj strukturi ovakve "religioznosti" ne nalazi "sakramentalni život odnosno ritualna komponenta religioznosti. Naši nalazi ne upućuju dakle na zaključak da su stariji ispitanici generalno religiozniji, kako se to inače sugerira, već da je kod starijih ispitanika dominantna jedna specifična "religioznost", za koju je karakteristična prisutnost izolirane posljedične dimenzije bez integriranosti u crkveno-sakramentalnu religioznost.

Tablica 3

Položaj grupnih centroida na diskriminacijskoj funkciji deriviranim na temelju kronološke dobi ispitanika

Skupina	C F1
18-25 godina	-.31
26-35	-.15
36-45	.00
46-55	.08
56-65	.45
66 i više	.81

Jedna je statistički značajna diskriminacijska funkcija derivirana na temelju školske naobrazbe ispitanika, s vrijednošću Wilksove lambde .94 ($p < .05$), svojstvenom vrijednošću .05, i kanonskom korelacijom od .21. Faktorsku strukturu ove diskriminacijske funkcije definira "religiozno iskustvo" (.94) odnosno *iskustvena komponenta religioznosti*. Položaj grupnih centroida ukazuje na to da je "religiozno iskustvo" najviše prisutno kod ispitanika sa nezavršenom osnovnom školom (tablica 4). *Ne možemo prema tome tvrditi da su ispitanici s nižim stupnjevima školske naobrazbe generalno religiozniji, kako se to također često sugerira, već samo to da je kod najnižeg socijalnog sloja ispitanika prisutna "religioznost" za koju je karakteristična dominantnost religioznog iskustva bez značajnog učešća jedne ritualne odnosno crkveno sakramentalne komponente religioznosti.*

Tablica 4

Položaj grupnih centroida na diskriminacijskoj funkciji deriviranoj na temelju školske naobrazbe ispitanika

Skupina	C F1
Nezavršena osnovna škola	1.63
Osnovna škola	.04
Srednja trogodišnja (zanatska) škola	-.02
Srednja četvorogodišnja škola	.07
Viša škola	.00
Fakultet	.03

S obzirom na nacionalnu pripadnost derivirana je jedna statistički značajna diskriminacijska funkcija s vrijednošću Wilksove lambde .88 ($p < .001$), svojstvenom vrijednošću .09, i kanonskom korelacijom .29. Faktorsku strukturu te diskriminacijske funkcije definiraju "sakramentalni život" (.65) i "religiozno iskustvo" (.49). Veoma je zanimljivo i posebno indikativno da je u latentnoj strukturi ove vrste *ritualno-iskustvene religioznosti*, koja je u većoj mjeri prisutna kod Hrvata i Mađara (tablica 5), odsutna posljedična komponenta religioznosti odnosno "kršćanska ljubav prema bližnjemu" (-.36), dok je religijsko uvjerenje relativno slabo prisutno u latentnoj strukturi takve ritualno iskustvene religioznosti (.37). Ako bismo stupanj religioznosti mjerili isključivo na temelju crkvenoritualne religioznosti, onda bismo mogli reći da su Hrvati i Mađari religiozniji od ostalih nacionalnih skupina, ali ne i da se ponašaju sukladno imperativu kršćanske ljubavi prema bližnjemu.

Tablica 5

Položaj grupnih centroida na diskriminacijskim funkcijama deriviranim na temelju nacionalne pripadnosti ispitanika

Skupina	C F1
Bunjevci	-.24
Hrvati	.28
Jugoslaveni	-.49
Mađari	.24
Srbi	-.30

Utjecaj sociodemografskih obilježja ispitanika na latentnu konfiguraciju dimenzija religioznosti, autoritarnosti, etnocentriзма i političkih orijentacija

Da bismo utvrdili razlikuju li se ispitanici različitog spola, dobi, školske naobrazbe i nacionalne pripadnosti prema rezultatima u varijablama religioznosti, etnocentrizma i političkih orijentacija, provedena je kanonska diskriminacijska analiza koja omogućuje maksimalno razlikovanje grupa pomoću varijabli uzetih istodobno, uvažavajući pri tom njihove međuodnose. Standardizirani koeficijenti govore o relativnoj važnosti svake dimenzije religioznosti, autoritarnosti, etnocentrizma i političkih orijentacija pri formiranju rezultata na diskriminacijskoj funkciji, a vrijednosti koeficijenata strukture pokazuju povezanost pojedinih varijabli i diskriminacijske funkcije, odnosno ukazuju na faktorsku strukturu kanonske diskriminacijske funkcije.

S obzirom na spol ispitanika derivirana je statistički značajna diskriminacijska funkcija s vrijednošću Wilksove lambde .78 ($p < .001$), svojstvenom vrijednošću .27, i kanonskom korelacijom od .46. Oko 21 posto ukupnog varijabiliteta razlika među grupama ispitanika različitog spola može se pripisati skupu ispitivanih varijabli. Faktorsku strukturu ove kanonske diskriminacijske funkcije definiraju "tradicionalne uloge među spolovima" u negativnom smjeru, a "religijsko uvjerenje" i "religiozno iskustvo" u pozitivnom smjeru (tablica 6). Položaj grupnih centroida ukazuje na to da je kod žena prisutnija potreba za ravnopravnošću među spolovima i ideološko-iskustvena dimenzija religioznosti (tablica 7). *Drugim riječima, vrsta religioznosti koja u svojoj latentnoj strukturi podrazumijeva prisutnost doktrinarne religioznosti i religioznog sentimenta, ali bez značajnog sudjelovanja crkvene religioznosti, producira kod žena odbacivanje tradicionalnih podjela uloga među spolovima.*

(Ni jedna dimenzija "prave" autoritarnosti, etnocentrizma i političkih orijentacija značajno ne pridonosi formiranju latentne konfiguracije diskriminacijske funkcije derivirane na temelju razlika među spolovima).

Tablica 6

Standardizirani koeficijenti i koeficijenti strukture diskriminacijske funkcije derivirane na temelju spola

Varijabla	Standardizirani koeficijenti F	Koeficijenti strukture F
Religijsko uvjerenje	.48	.40
Religiozno iskustvo	.46	.28
Sakramentalni život	.03	-.07
Kršćanska ljubav prema bližnjemu	.19	.19
Politička autoritarnost i konformizam	-.19	-.21
Autoritarna agresivnost	.05	.03
Autoritarna poslušnost	.03	.14
Tradicionalne uloge među sposlovima	-.79	-.70
Nacionalna zatvorenost, predrasude i superiornost	.10	-.11
Nacionalna afektivna vezanost i homogenizacija	-.07	.03
Spremnost za nacionalno samožrtvovanje	-.22	-.16
Jugonostalgija	.00	.07
Kolektivizam	-.08	-.02
Militaristički etatizam	.11	-.15
Egalitarizam i samoupravljanje	.17	.24
Antizapadna orijentacija	.03	.02

Tablica 7

Centroidi grupa na diskriminacijskoj funkciji

Skupina	C
Muški	-.52
Ženski	.53

Jedna je statistički značajna diskriminacijska funkcija derivirana na temelju kronološke dobi ispitanika, s vrijednošću Wilksove lambde .76 ($p < .001$), svojstvenom vrijednošću .13, i kanonskom korelacijom od .34. Oko 11 posto ukupnog varijabiliteta među skupinama ispitanika različite kronološke dobi može se pripisati skupu ispitivanih varijabli. Faktorsku strukturu ove kanoničke diskriminacijske funkcije definiraju "kršćanska ljubav prema bližnjemu" i "religiozno iskustvo", dakle specifična vrsta posljedično-iskustvene religioznosti, koja u svojoj pozadini nema ideološko-ritualnu, odnosno doktrinarnu i

crkveno sakramentalnu religioznost. U faktorskoj strukturi ove diskriminacijske funkcije nalaze se "politička autoritarnost i konformizam", "autoritarna agresivnost", "autoritarna poslušnost", dakle jedna generalna autoritarnost, i "kolektivizam" (tablica 8). Budući da se u psihološkoj pozadini "kršćanske ljubavi prema bližnjemu" i "religioznog iskustva" nalaze simptomi anksioznosti (Šram, 2001), ovu ćemo latentnu strukturu diskriminacijske funkcije nazvati "generalna autoritarnost i necrkvena anksiozna religioznost", za koju je karakteristično gubljenje individualiteta u društvenom kolektivitetu. *Položaj grupnih centroida ukazuje na to da je "generalna autoritarnost i anksiozna necrkvena religioznost" prisutnija kod starijih ispitanika, to jest onih između 56 i 65 godina i starijih od 65 godina* (tablica 9).

(Ni jedna dimenzija etnocentrizma i "pravih" političkih orijentacija značajno ne pridonosi formiranju latentne konfiguracije diskriminacijske funkcije derivirane na temelju kronološke dobi ispitanika.)

Tablica 8

Standardizirani koeficijenti i koeficijenti strukture diskriminacijske funkcije derivirane na temelju kronološke dobi

Varijabla	Standardizirani koeficijenti F1	Koeficijenti strukture F1
Religijsko uvjerenje	-.24	-.20
Religiozno iskustvo	.27	.26
Sakramentalni život	.12	.15
Kršćanska ljubav prema bližnjemu	.64	.62
Politička autoritarnost i konformizam	.22	.24
Autoritarna agresivnost	.36	.25
Autoritarna poslušnost	.32	.33
Tradicionalne uloge među sposlovima	.18	.15
Nacionalna zatvorenost, predrasude i superiornost	.08	.14
Nacionalna afektivna vezanost i homogenizacija	-.19	-.05
Spremnost za nacionalno samožrtvovanje	.08	.24
Jugonostalgija	-.04	.11
Kolektivizam	.24	.47
Militaristički etatizam	-.12	.05
Egalitarizam i samoupravljanje	-.27	-.09
Antizapadna orijentacija	-.06	.03

Tablica 9

Centroidi skupina na diskriminacijskoj funkciji

Skupina	C
18-25 godina	-.37
26-35	-.15
36-45	-.01
46-55	-.06
56-65	.78
66 i više	.92

Jedna je statistički značajna diskriminacijska funkcija derivirana na temelju školske naobrazbe ispitanika, s vrijednošću Wilksove lambdae .70, svojstvenom vrijednošću .24, i kanonskom korelacijom od .44. Oko 19 posto ukupnog varijabiliteta među grupama ispitanika različitog stupnja školske naobrazbe može se pripisati skupu ispitivanih varijabli. Faktorsku strukturu ove diskriminacijske funkcije definiraju "egalitarizam i samoupravljanje", "antizapadna orijentacija", "jugonostalgija", "kolektivizam", "politička autoritarnost i konformizam", i "autoritarna poslušnost" (tablica 10). Latentnu strukturu ove kanonske diskriminacijske funkcije nazvati ćemo "socijalistička autoritarno submisivna ideologija". Položaj skupnih centroida na diskriminacijskoj funkciji ukazuje na gotovo pravolinijsku povezanost između stupnja školske naobrazbe ispitanika i tog ideologijskog obrasca (tablica 11). Naime, kod ispitanika s nižim stupnjevima školske naobrazbe u većoj je mjeri prisutna "socijalistička autoritarno submisivna ideologija".

(Ni jedna dimenzija religioznosti i etnocentrizma značajno ne pridonosi formiranju latentne konfiguracije derivirane na temelju školske naobrazbe ispitanika.)

Tablica 10

Standardizirani koeficijenti i koeficijenti strukture diskriminacijske funkcije derivirane na temelju školske naobrazbe

Varijabla	Standardizirani koeficijenti F1	Koeficijenti strukture F1
Religijsko uvjerenje	.07	.11
Religiozno iskustvo	.15	.13
Sakramentalni život	.11	.13
Kršćanska ljubav prema bližnjemu	-.00	.09

Politička autoritarnost i konformizam	.37	.42
Autoritarna agresivnost	.14	.14
Autoritarna poslušnost	.24	.49
Tradicionalne uloge među sposlovima	.15	.06
Nacionalna zatvorenost, predrasude i superiornost	-.16	.13
Nacionalna afektivna vezanost i homogenizacija	-.26	-.07
Spremnost za nacionalno samožrtvovanje	-.00	.22
Jugonostalgija	.35	.41
Kolektivizam	.22	.40
Militaristički etatizam	.07	.23
Egalitarizam i samoupravljanje	.50	.58
Antizapadna orijentacija	.24	.50

Tablica 11

Centroidi skupina na diskriminacijskoj funkciji

Skupina	C
Nezavršena osnovna škola	1.35
Osnovna škola	.85
Srednja trogodišnja (zanatska) škola	.36
Srednja četverogodišnja škola	-.21
Viša škola	-.32
Fakultet	-.85

Dvije su statistički značajne diskriminacijske funkcije derivirane na temelju nacionalne pripadnosti ispitanika, s vrijednostima Wilksove lambde .57 ($p < .001$), .78 ($p < .001$), svojstvenim vrijednostima .36, .18, i kanonskim korelacijama od .51 i .39.

U faktorskoj strukturi prve diskriminacijske funkcije oko 32 posto ukupnog varijabiliteta među skupinama ispitanika različite nacionalnosti može se pripisati skupu ispitivanih varijabli. Faktorsku strukturu definiraju "militaristički etatizam" i "antizapadna orijentacija" u pozitivnom smjeru, a "sakramentalni život" i "kršćanska ljubav prema bližnjemu" u negativnom smjeru (tablica 12, F1). Latentnu strukturu ove diskriminacijske funkcije nazvat ćemo "ateistička militarističko-etatiistička antizapadna ideologija". Položaj skupnih centroida ukazuje na to da je "ateistička militarističko-etatiistička antizapadna ideologija" u većoj mjeri prisutna

kod Srba, Bunjevaca i Jugoslavena, negoli kod Hrvata i Mađara (tablica 13, F1).

(Ni jedna dimenzija autoritarnosti i etnocentrizma značajno ne pridonosi formiranju latentne konfiguracije prve diskriminacijske funkcije derivirane na temelju nacionalne pripadnosti ispitanika.)

U faktorskoj strukturi druge statistički značajne diskriminacijske funkcije oko 15 posto ukupnog varijabiliteta među skupinama ispitanika različite nacionalnosti može se pripisati skupu ispitivanih varijabli. Faktorsku strukturu definiraju "nacionalna zatvorenost, predrasude i superiornost", "nacionalna afektivna vezanost i homogenizacija", i "spremnost na nacionalno samožrtvovanje" (tablica 12, F2). Faktorska struktura druge diskriminacijske funkcije upućuje na postojanje jednoga generalnog etnocentrizma, a nazvat ćemo je "ideologija etnocentrizma". Položaj skupnih centroida ukazuje na to da je "ideologija etnocentrizma" u većoj mjeri prisutna kod Srba i Mađara negoli kod pripadnika ostalih nacionalnih skupina (tablica 13, F2). Usporedimo li pak prisutnost "ideologije etnocentrizma" kod Srba i Mađara, možemo vidjeti da je ona prisutnija kod Srba negoli kod Mađara. (Ni jedna dimenzija religioznosti, autoritarnosti i političkih orijentacija značajno ne pridonosi formiranju latentne konfiguracije druge diskriminacijske funkcije derivirane na temelju nacionalne pripadnosti ispitanika.)

Tablica 12

Standardizirani koeficijenti i koeficijenti strukture diskriminacijskih funkcija deriviranih na temelju nacionalne pripadnosti

Varijabla	Standardizirani koeficijenti		Koeficijenti strukture	
	F1	F2	F1	F2
Religijsko uvjerenje	-.16	-.14	-.17	-.15
Religiozno iskustvo	-.25	.07	-.26	.26
Sakramentalni život	-.33	-.17	-.34	-.02
Kršćanska ljubav prema bližnjemu	.17	-.16	.15	-.28
Politička autoritarnost i konformizam	.09	.05	.04	.31
Autoritarna agresivnost	.00	.01	-.01	.12
Autoritarna poslušnost	.08	-.36	.16	-.24
Tradicionalne uloge među spolovima	-.11	.18	-.09	.38
Nacionalna zatvorenost, predrasude i super.	.22	.43	.13	.51
Nacionalna afektivna vezanost i homogen.	-.28	.49	-.22	.40
Spremnost na nacionalno žrtvovanje	.06	.44	.00	.36

Jugonostalgija	-.23	-.21	-.05	-.27
Kolektivizam	.00	.07	.00	.16
Militaristički etatizam	.57	.14	.67	.31
Egalitarizam i samoupravljanje	.13	-.04	.04	.00
Antizapadna orijentacija	.44	.13	.53	.20

Tablica 13

Centroidi skupina na diskriminacijskoj funkciji

Skupina	C	
	F1	F2
Bunjevci	.60	-.24
Hrvati	-.49	-.31
Jugoslaveni	.58	-.83
Mađari	-.52	.18
Srbi	.83	.57

RASPRAVA

Već sama činjenica da su faktorskom analizom skale religioznosti ekstrahirana četiri faktora, ukazuje na postojanje relativne nezavisnosti dimenzija religioznosti kao što su religijsko uvjerenje, sakramentalni život, religiozno iskustvo i kršćanska ljubav prema bližnjemu. Drugim riječima, ideološka, ritualna, iskustvena i posljedična komponenta religioznosti, koje su nazive sugerirali Glock i Stark (1965.), ne nalaze se međusobno u takvim relacijama da bi ukazivali na postojanje jedne integrirane religioznosti. Da bismo utvrdili da li i u kojoj mjeri postoji povezanost između pojedinih dimenzija, odnosno komponenata religioznosti izvršili smo faktorsku analizu skale uz oblim rotaciju. Dobivene interfaktorske korelacije ukazuju na umjerenu povezanost religijskog uvjerenja sa sakramentalnim životom ($r=.48$) i religioznim iskustvom ($r=.47$), i na relativno slabu povezanost između sakramentalnog života i religioznog iskustva ($r=.38$). Postoji dakle određena povezanost između ideološke, ritualne i iskustvene komponente religioznosti koja bi mogla upućivati na postojanje jednoga općeg faktora religioznosti. Izostala je međutim značajna povezanost između posljedične komponente religioznosti, odnosno kršćanske ljubavi prema bližnjemu s ostalim komponentama religioznosti (ideološka $r=.20$, ritualna $r=.17$, iskustvena $r=.12$). Već se i na temelju uvida u faktorsku

strukturu prve glavne komponente skale religioznosti može uočiti nezavisnost posljedične dimenzije od ostalih dimenzija religioznosti. Manifestne varijable koje prezentiraju indikatore kršćanske ljubavi prema bližnjemu (6 varijabli) veoma slabo koreliraju s prvom glavnom komponentom (.17, .19, .24, .28, .26), dok indikatori ostalih dimenzija religioznosti sa prvom glavnom komponentom koreliraju od .45 do .86. Što se tiče postojanja nezavisnosti posljedične komponente religioznosti, odnosno ponašanja sukladnog imperativu kršćanske ljubavi prema bližnjemu, naši nalazi potvrđuju rezultate do kojih su došli i drugi istraživači (De Jong, Faulkner i Warland, 1976.).

Rezultati prve glavne komponente i veličine interfaktorskih korelacija ipak ukazuju na postojanje prostora jedne generalne religioznosti, ali u čijoj strukturi ne sudjeluje posljedična komponenta. Gotovo su identične nalaze dobili Clayton i Gladden (1974). Drugim riječima, pojedinci mogu u praktičnom životu imati stav koji je sukladan imperativu kršćanske ljubavi prema bližnjemu, a da pritom nemaju nikakva religijska uvjerenja, ne prakticiraju crkveno-sakramentalni život, niti imaju bilo kakva religiozna iskustva ili doživljaje. I obrnuto, uvjereni vjernici koji prakticiraju svoju vjeru na razini crkvene sakramentalnosti i kod kojih može biti prisutno religiozno iskustvo najčešće se ne ponašaju tako ili pak nemaju stav koji bi korespondirao imperativu kršćanske ljubavi prema bližnjemu u socijalnim transakcijama.

Različita istraživanja ukazuju na to da je religioznost u većoj mjeri prisutna kod žena, starijih osoba i niže obrazovanih. U ovim se istraživanjima najčešće koristila petostupanjska skala kojom se nastojalo mjeriti vjersko uvjerenje ili pak petostupanjska skala kojom se mjerilo pohađanje crkve. Dakle, na temelju jedne ili dvije manifestne varijable mjerila se religioznost ispitanika. No, nalazi našeg istraživanja koje je koncipirano na višedimenzionalnom pristupu izučavanja religioznosti, ne potvrđuju generalni stav da kod žena, starijih osoba i niže obrazovanih postoji veći stupanj religioznosti. Kod žena je na primjer utvrđeno postojanje jedne specifične vrste religioznosti, koja se ogleda u dominantnosti ideološko-iskustvenog obrasca religioznosti unutar kojeg ne postoji integriranost ritualne komponente odnosno crkveno-sakramentalne religioznosti. Kod žena dakle postoji veći stupanj religijskog uvjerenja i određenog religioznog sentimenta, ali ne i praktične crkveno-ritualne religioznosti, što pak upućuje na to da je kod žena u većem stupnju prisutna neka vrsta "privatne pobožnosti". Čini se stoga opravdanim da se "privatna pobožnost" ponekad tretira kao nezavisna komponenta religioznosti, kako su to sugerirali King i Hunt (1972.). Prema tome, ne možemo

tvrditi da su žene generalno religioznije od muškaraca već da je kod njih samo u većoj mjeri prisutna ideološka religioznost popraćena određenim religioznim sentimentom koji nema svoje psihološko uporište u crkveno institucionaliziranom ritualno-religioznom obrascu ponašanja. Svakako da ovdje treba imati na umu činjenicu da su se u našem uzorku žene nešto češće nacionalno deklarirale kao Jugoslaveni. Radi se naime o tome da Jugoslaveni u manjoj mjeri prakticiraju crkvenu religioznost, a većina ih se deklarira kao pripadnici Rimokatoličke crkve. Prema tome, postoji određena mogućnost utjecaja nacionalnog deklariranja na konfiguraciju strukturiranosti, s kršćanskog stajališta, jedne semireligioznosti kod katoličkih žena koje se nacionalno deklariraju kao Jugoslaveni. Moguća je doduše i druga vrsta interpretacije pojavljivanja ideološko-iskustvene religioznosti karakteristične za žene. U tom se slučaju moramo osvrnuti na rezultate dobivene u drugom istraživanju, provedenom na identičnom uzorku (Šram, 2001.). U regresijskom modelu je naime utvrđeno da se u psihološkoj pozadini religioznog iskustva nalaze latentne subdimenzije anksioznosti koje su nazvane anksiozni strah i anksiozna nesigurnost. Budući da je anksioznost odgovorna za najveći dio Eysenckova faktora generalnog neuroticizma, koji je inače u većem stupnju prisutan u ženskoj populaciji (Momirović, Wolf, Džamonja, 1992.), *onda bismo mogli pretpostaviti da je kod žena u većoj mjeri prisutna anksiozna ideološka komponenta religioznosti, odnosno veći stupanj anksioznog vjerskog doktrinarnog uvjerenja.*

Kod (naj)starijih je ispitanika dominantno ponašanje ili stav koji korespondira s imperativom kršćanske ljubavi prema bližnjemu. No, ta posljedična komponenta religioznosti kod (naj)starijih ispitanika nije integrirana sa ostalim komponentama religioznosti. Čini se da je veoma upitno tretirati ponašanje ili stav koji korespondira s imperativom kršćanske ljubavi prema bližnjemu kao posljedičnu komponentu religioznosti, jer ona nije posljedica religijskog uvjerenja i prakticiranja jedne crkveno-sakramentalne religioznosti. Da bismo bolje razumjeli prirodu ove vrste semireligioznosti dominante kod (naj)starijih ispitanika, ponovno moramo imati u vidu nalaze već spomenutog istraživanja, u kojem su dimenzije religioznosti stavljene u relaciju s psihopatološkim osobinama ličnosti (Šram, 2001.). Utvrđene su indicije da se u psihološkoj pozadini ponašanja ili stava koji smo nazvali "kršćanska ljubav prema bližnjemu" nalazi paranoidni sindrom, anksiozni strah i određena vrsta projicirane agresivnosti koja se očituje u kritičnosti prema drugim ljudima. Drugim riječima, određena vrsta ego-obrambenog mehanizma, koji bismo mogli prepoznati kao reaktivnu formaciju, nalazi se u pozadini

kršćanske ljubavi prema bližnjemu. Naime, istodobna prisutnost paranoidnog sindroma i anksioznog straha upućuje na postojanje jednog anksiozno-depresivnog sindroma koji u svojoj psihopatološkoj matrici podrazumijeva prisutnost hostile depresije i određene vrste potisnute agresivnosti (Lewis, 1970; Snaith i sur., 1978.). Ta vrsta agresivnosti koja je produkt hostile depresije očito ima funkciju ego obrambenog mehanizma. Prema tome, ponašanje ili pak stav koji korespondira s imperativom kršćanske ljubavi prema bližnjemu, a bez integriranosti s ostalim komponentama religioznosti, najvjerojatnije je produkt ego obrambenog mehanizma u obliku reaktivne formacije za koju je karakteristično da se osjećaji neprijateljstva ili pak straha pretvaraju u svoju suprotnost, to jest ljubav (Davison i Neal, 1974). *Ne možemo dakle reći da su (naj)stariji ispitanici generalno religiozniji, nego da je kod njih dominantan jedan maskirani pseudoreligiozni obrazac koji korespondira s imperativom kršćanske ljubavi prema bližnjemu, koji je u biti nusprodukt jedne vrste egzogene hostile depresije.* Čini se da ova posljedična komponenta religioznosti koju smo nazvali "kršćanska ljubav prema bližnjemu", i koja nije posljedica ideološko-ritualne komponente religioznosti, više ukazuje na jednu stavovsku reakciju nagoli na stvarno ponašanje, jer, teško je naime pretpostaviti da će hostile depresija koja podrazumijeva neprihvatanje samoga sebe dovesti do stvarnog ponašanja koje bi bilo sukladno imperativu kršćanske ljubavi prema bližnjemu (Szentmartoni, 1997.). Vidimo, dakle, da dominantnost, uvjetno rečeno, posljedične komponente religioznosti u biti ukazuje na jednu pseudoreligioznost i da se kod (naj)starijih ispitanika ona ne može tretirati kao iole značajniji indikator stvarne religioznosti.

Naše istraživanje nije potvrdilo da su stariji ispitanici generalno religiozniji kako se to obično sugerira. Kod ispitanika s nezavršenom osnovnom školom dominantno je religiozno iskustvo koje nije produkt religijskog uvjerenja i crkveno-sakramentalne religioznosti. *Imajući u vidu anksioznu pozadinu religioznog iskustva, možemo reći da je kod najnižeg socijalnog sloja, na što posredno upućuje stupanj školske naobrazbe, prisutna dominantnost anksioznog pseudoreligioznog iskustva.*

Za Hrvate i Mađare karakteristična je crkveno-sakramentalna religioznost i religiozno iskustvo, odnosno jedna *ritualno-iskustvena religioznost*. Imamo li međutim na umu koncept integrirane religioznosti unutar koje postoji supstancijalna povezanost između ideološke, ritualne, iskustvene i posljedične komponente religioznosti, ne možemo govoriti o postojanju jedne integrirane religioznosti kod Hrvata i Mađara. Jedino što možemo reći, jest to da Hrvati i

Mađari za razliku od ostalih nacionalnih skupina češće pristupaju svetim sakramentima ispovijedi i pričesti i redovitije nedjeljom odlaze u crkvu, odnosno da je kod Hrvata i Mađara dominantna crkveno-sakramentalna religioznost popraćena određenim stupnjem religioznog sentimenta ili doživljaja. Zanimljivo je da ideološka komponenta religioznosti, odnosno vjersko uvjerenje nije u toj mjeri integrirano sa crkveno-sakramentalnom religioznošću kao što bi se po prirodi stvari moglo očekivati. Drugim riječima, to znači da kod određenog broja Hrvata i Mađara koji prakticiraju vjeru na razini crkveno-sakramentalne religioznosti, ne postoji u dostatnoj mjeri vjerovanje u temeljne kršćanske istine. Ono što je možda ovdje najzanimljivije jest nalaz da se crkveno-sakramentalna religioznost karakteristična za Hrvate i Mađare nalazi u negativnoj korelaciji s ponašanjem (ili stavom) koje je sukladno imperativu kršćanske ljubavi prema bližnjemu. Drugim riječima, crkveno-sakramentalna religioznost koja je dominantna kod Hrvata i Mađara ne dovodi do posljedice ili stava koji bi korespondirali s takvim socijalnim transakcijama u svakodnevnom životu i ukazivali na prisutnost kršćanske ljubavi prema bližnjemu. Dapače, ukazuje na odsutnost ove pretpostavljene posljedice komponente religioznosti. Da bismo razumjeli o čemu se ovdje radi, moramo se osvrnuti na rezultate istraživanja u kojem su dimenzije religioznosti u kanonskoj diskriminacijskoj analizi stavljene u relaciju s psihopatološkim osobinama ličnosti (Šram, 2001.). Rezultati kanonske diskriminativne analize pokazali su da je u skupini Hrvata i Mađara crkveno-sakramentalna religioznost popraćena religioznim sentimentom u značajnoj povezanosti s depresivnim sindromom. Budući da depresivni sindrom u svojoj strukturi pored ostalih simptoma sadrži negativnu sliku o samome sebi, osuđivanje samoga sebe i socijalnu izolaciju, onda je sasvim razumljivo da se ovakve osobe prema svojim bližnjima teško ponašaju sukladno imperativu kršćanske ljubavi prema bližnjemu; odbacivanje samog sebe implicira, naime i odbacivanje drugih ljudi (Beck, 1967.). Kad ne bismo imali na umu povezanost između depresivnosti i crkveno-sakramentalne religioznosti kod katoličkih Hrvata i Mađara, onda bismo olako mogli zaključivati o postojanju vjerske hipokrizije kod katoličkih Hrvata i Mađara. Zašto su pak Hrvati i Mađari koji prakticiraju svoju vjeru u obliku crkveno-sakramentalne religioznosti u većoj mjeri depresivni, drugo je pitanje, koje iziskuje posebnu socijalno psihološku, dubinsku psihološku i političko-psihološku analizu.

Drugi problem našeg istraživanja bio je utvrditi utjecaj spola, dobi, školske naobrazbe i nacionalne pripadnosti na latentnu konfiguraciju dimenzija religioznosti, autoritarnosti, etnocentrizma i

političkih orijentacija. U tu je svrhu primijenjena kanonska diskriminacijska analiza.

Necrkvena ideološka komponenta religioznosti, odnosno vjersko uvjerenje kod žena ne pridonosi razvoju autoritarnih sindroma, sindroma etnocentrizma ni strukturiranju određenih političkih ideoloških obrazaca. Kod žena za koje je karakteristična necrkvena ideološka religioznost u većoj je mjeri prisutna potreba za ravno-pravnošću među spolovima, odnosno odbacivanje tradicionalnog obrasca uloga među spolovima. *Spol ispitanika dakle značajno ne pridonosi strukturalnoj povezanosti dimenzija religioznosti, autoritarnosti, etnocentrizma i političkih orijentacija.*

Unutar populacije (naj)starijih ispitanika sindromi autoritarnosti i kolektivistički sentiment povezani su s jednom vrstom necrkvene anksiozne religioznosti, *i ne može se govoriti o postojanju nekakve opće povezanosti između religioznosti i autoritarnosti, kako to sugeriraju neka istraživanja (Altemeyer, 1988.; Christie, 1991.; Čorkalo i Stanković, 2000.; Wylie i Forest, 1992.), a da se pritom ne uzme u obzir vrsta religioznosti i kronološka dob ispitanika, koja u biti pridonosi povezanosti religioznosti i autoritarnosti.*

Postojanje povezanosti između jednog političkog ideološkog obrasca i autoritarno-submisivnog sindroma, utvrdili smo unutar populacije s nižim stupnjevima školske naobrazbe, ali bez značajnog sudjelovanja dimenzija religioznosti i etnocentrizma. Drugim riječima, "socijalistička autoritarno-submisivna ideologija", kako smo nazvali ovaj ideološki obrazac koji je dominantno prisutan kod nižih socijalnih slojeva, nije generiran faktorima religioznosti i etnocentrizma. Ako ovu "socijalističku autoritarno-submisivnu ideologiju" tretiramo kao jednu vrstu konzervativno-dogmatskog regresivnog ideološkog obrasca, što ona u svojoj političkoj pozadini i jest, *onda ne možemo tvrditi da postoji neka opća povezanost između konzervativizma, religioznosti i dogmatizma kako to sugeriraju neki autori (Adorno i sur., 1950.; Eckhardt i Lentz, 1971.), nego samo to da postoji određena povezanost između konzervativizma i autoritarnosti (Eysenck i Wilson, 1978.), ali samo unutar (naj)starije populacije.*

Druga vrsta ideološkog obrasca, koji smo nazvali "ateistička militarističko-etatiistička antizapadna orijentacija" u većoj je mjeri prisutna kod Srba, Bunjevaca i Jugoslavena, ali bez značajnog sudjelovanja dimenzija autoritarnosti i etnocentrizma. Možemo dakle reći da odsutnost neke vrste generalne religioznosti pospješuje internalizaciju jednoga dogmatskog agresivnog ideološkog obrasca kod Srba, Bunjevaca i Jugoslavena. *U formiranju latentne strukture "ateističke militarističko-etatiističke antizapadne orijentacije" ne*

sudjeluju značajno dimenzije autoritarnosti i etnocentrizma, i to iz jednostavna razloga što su kod Bunjevaca i Jugoslavena u manjem stupnju prisutni sindromi etnocentrizma i što Jugoslaveni češće pripadaju mlađim generacijama, a time iskazuju i manji stupanj prisutnosti autoritarne svijesti. Naši nalazi dovode u pitanje opću povezanost između jednog militarističkog sentimenta i etnocentrizma, na što primjerice ukazuju Chestler i Schmuck (1964.), a da se pritom ne uzimaju u obzir značajke subuzorka i političkog konteksta. Očito je međutim da su katolički Slaveni (Bunjevci i većina Jugoslavena), kod kojih su slabo prisutne komponente religioznosti, ili ih nema, veoma podložni propagandi koja producira mentalitet državnog opsadnog stanja, slično kao i Srbi, ili pak da kod katoličkih necrkvenih i nereligioznih Slavena, kao i kod Srba, postoji značajna prisutnost internalizacije jednog ideologijskog obrasca u čijoj se političko psihološkoj pozadini nalazi mentalitet državnog opsadnog stanja, odnosno latentna agresivna ideologijska matrica s elementima ultrakonzervativizma i ratne propagande (Eckhardt, 1968.).

Treća vrsta ideologijskog obrasca, koji smo nazvali "ideologija etnocentrizma" u većoj je mjeri prisutna kod Srba i Mađara. Međutim, "ideologija etnocentrizma" kod Srba i Mađara nije se pokazala kao produkt religioznosti, autoritarnosti ili određenih političkih orijentacija. Ne možemo dakle zaključivati o nužnoj povezanosti etnocentrizma, religioznosti i autoritarnosti kako to sugeriraju pojedina istraživanja (Milas i Rihtar, 1998.), a da nemamo na umu način percipiranja određenoga političkog konteksta od strane pojedinih etničkih skupina.

Možemo stoga zaključiti da povezanost između religioznosti, autoritarnosti, etnocentrizma i političkih orijentacija, odnosno ideologijskih obrazaca čije je postojanje potvrđeno u mnogim istraživanjima, jest ponajprije produkt jednodimenzionalnog tretiranja ovih koncepata i konstrukata, s jedne strane, i produkt neuzimanja u obzir međusobne povezanosti pojedinih komponenti religioznosti, autoritarnosti, etnocentrizma i političkih orijentacija unutar određenih socijalnih, demografskih i etničkih subuzoraka u danom povijesno-političkom kontekstu.

I na posljetku, da li se pojedine dimenzije religioznosti, autoritarnosti, etnocentrizma i političkih orijentacija nalaze u međusobno takvim strukturalnim relacijama unutar pojedinih sociodemografskih skupina da po svojoj socijalnoj i psihološkoj strukturiranosti mogu poslužiti kao referentni okvir za određenu vrstu odgođene, neizravne ili difuzne propagande? Na temelju dobivenih nalaza možemo zaključiti sljedeće.

Prvo, Katolička crkva može u određenoj mjeri utjecati na političko javno mišljenje kod Hrvata i Mađara. Slika je međutim nešto drukčija ako crkvenu religioznost mjerimo na manifestnoj razini. Budući da Hrvati znatno češće svake nedjelje odlaze u crkvu (24.5%), negoli Bunjevci (8.6%) i Mađari (9.9%), onda se najveći društveni utjecaj Katoličke crkve može očekivat unutar hrvatske populacije i to nešto više među ženama, ali relativno neovisno o dobi i stupnju školske naobrazbe. Potencijalni društveni utjecaj Srpske pravoslavne crkve gotovo je zanemariv. Drugim riječima, ako Katolička crkva želi odaslati određene subliminalne ili prikrivene političke poruke onda su joj najbolja ciljna skupina pripadnici hrvatske nacionalnosti, dok se znatno slabiji utjecaj može očekivati kod dijela hrvatskoga nacionalnog korpusa čiji se pripadnici nacionalno izjašnjavaju "samo" kao Bunjevci.

Drugo, politički čimbenici trebaju se (naj)starijim segmentima populacije obraćati autoritarno, s propagandnim porukama koje u svojoj pozadini imaju pozivanje na nekakve opće kolektivne ciljeve koji ne moraju nužno biti verbalno konkretizirani i operacionalizirani. Drugim riječima, autoritarnim javnim nastupima uz naglašavanje apstraktnih kolektivnih interesa ili "općeg dobra" postići će se veći politički utjecaj kod (naj)starijih segmenata populacije.

Treće, ako određene političke stranke, sindikalni pokreti ili pak sama država žele propagirati jednu regersivnu političku ideologiju koja u sebi sadrži komunističko-socijalistički antizapadni sentiment, onda se trebaju obraćati nižim socijalnim slojevima i kvalificiranim radnicima, koji su u značajnoj mjeri podložni političkoj autoritarnosti, konformizmu i autoritarnoj poslušnosti. Drugim riječima, ako određeni politički čimbenici žele konzervirati društveni poredak sa socijalističkim sentimentom ili pak "zakočiti" procese restrukturiranja vlasničkih odnosa, to jest procese privatizacije, onda im ciljne skupine trebaju biti niži socijalni slojevi i radnička klasa u najužem smislu riječi.

Četvrto, ako određene političke stranke ili pak sama država žele stvoriti antizapadno i antieuropsko političko raspoloženje ili pak stvarati latentnu atmosferu međunacionalnih sukoba u jednoj višenacionalnoj zajednici kao što je Vojvodina, onda im ciljne skupine trebaju biti Srbi, Bunjevci i Jugoslaveni, kod kojih je u većoj mjeri prisutna jedna ateistička militarističko-etatička antizapadna ideologija.

Peto, ako političke stranke žele svoju političku propagandu temeljiti na sentimentu etnocentrizma koji u određenom političkom kontekstu može poprimiti atribute nacionalizma, onda im ciljne

skupine mogu biti uglavnom Srbi, donekle Mađari, a najmanje Hrvati, Bunjevci i Jugoslaveni.

Literatura:

- Adorno, T. W., Frenkel-Brunswick, E., Levinson, D. J., Stanford, R. N. (1950). *The Authoritarian Personality*, New York, Harper.
- Altemeyer, B. (1988). *Enemies of freedom: Understanding right-wing authoritarianism*, San Francisco, Jossey-Bass Publishers.
- Chestler, M., Schmuck, R. (1964). *Students reactions to the Cuban Crisis and political dissent*, Public Opinion Quarterly, 28, 467-482.
- Christie, R. (1991). *Authoritarians and related constructs*, u: J. P. Robinson, P. R. Shaver, L. S. Wrightsman (Eds.). *Measures of personality and social psychological attitudes*, San Diego, Academic Press, str. 505-571.
- Clayton, R. R., Gladden, J. W. (1974). *The five dimensions of religiosity: Toward demythologizing a sacred artifact*, Journal for the Scientific Study of Religion, 13, 135-143.
- Comrey, A. L., Newmeyer, J.A. (1965). *Measurement of radicalism-conservatism*, Journal of Social Psychology, 67, 357-369.
- Čorkalo, D., Stanković, N. (2000). *Autoritarnost i percepcija ostvarene demokracije u Hrvatskoj: analiza odnosa na uzorku studenata*, Društvena istraživanja, 45, 67-80.
- Davison, G. C., Neal, J. M. (1974). *Abnormal psychology*. New York, London, Sydney, Toronto, John Wiley and Sons, INC.
- De Jong, G. F., Faulkner, J. E., Warland, R. (1976). *Dimensions of religiosity reconsidered: Evidence from the cross cultural study*. Social Forces, 54, 866-869.
- Doob, L.W. (1948). *Public opinion and propaganda*, New York, Holt.
- Eckhardt, W. (1968), The values of fascism, *Journal of Social Issues*, 24 (1), 89-104.
- Eckhardt, W., Lentz, T. F. (1971). *Factors of war/peace attitudes*. Peace Resolution Review, 1 (5), 1-102.
- Eysenck, H. J., Coulter, T. T. (1972). *The personality and attitudes of working class British communists and fascists*, Journal of Social Psychology, 87, 59-73.
- Eysenck, H. J., Wilson, G. D. (Eds.). (1978). *The Psychological Basis of Ideology*, England, Lancaster, MPT Press.

- Ferguson, L. W. (1973). *Primary social attitudes of the 1960s and those of 1930s*, Psychological Reports, 33, 655-664.
- Glock, C.Y., Stark, R. (1965). *Religion and Society in Tension*. Chicago, Rand McNally.
- King, M., Hunt, R. (1972). *Measuring the religious variables: Replication*, Journal for the Scientific Study of Religion, 11, 240-251.
- Kohlberg, L. (1964). *Development of moral character and ideology*, u: M. L. Hoffman, L. W. Hofman (Eds.). Review of Child Development Research, Vol.1. New York, Russel Sage, str. 383-431.
- Lewis, A. (1970). *The ambiguous word "anxiety"*, International Journal of Psychiatry, 9, 62-79.
- McClosky, H. (1958). *Conservatism and personality*, American Political Science Review, 52, 27-46.
- Milas, G., Rihtar, S. (1998), *Struktura društvenih stavova u Hrvatskoj*, Društvena istraživanja, 45, 67-80.
- Momirović, K., Wolf, B., Dđamonja, Z. (1992). *KON 6. Kinernetička baterija konativnih testova*, Beograd, Savez društva psihologa Srbije - Centar za primjenjenu psihologiju.
- Rokeach, M. (1960). *The Open and Closed Mind*, New York, Basic books.
- Snaith, R. P., Constantopoulos, A. A., Jardine, M. Y., McGuffin, P. (1978). *A clinical scale for the self-assessment of irritability, anxiety and depression*, British Journal of Psychiatry, 132, 164-171.
- Szentmartoni, M. (1997). *Psihologija duševnog života*, Zagreb, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove.
- Šiber, I. (1992). *Politička propaganda i politički marketing*, Zagreb, "Alinea".
- Šiber, I. (1998). *Osnove političke psihologije*, Zagreb, Politička kultura nakladno-istraživački zavod.
- Šiber, I. (2000). *Istraživanja političkog ponašanja i društvene promjene - jesu li se mogla predvidjeti zbivanja 1990. godine?* Politička misao, 37, 99-114.
- Šram, Z. (2001). *Religioznost i osobine ličnosti: komparacija različitih etniciteta*, Subotica, Centar za društvena istraživanja. Neobjavljeni rad.
- Wilson, G. D., Patterson, J. R. (1968). *A new measure of conservatism*, British Journal of Social and Clinical Psychology, 7, 264-269.

ANALYSIS OF RELATION BETWEEN RELIGIOSITY AND
SOCIAL CONSCIOUSNESS IN SUBOTICA POPULATION*Summary*

In this article we tried to find out whether certain dimensions of religiosity, authoritarianism, ethnocentrism and political orientations are in such structural relations within different sociodemographic groups in a multinational community such as Subotica is (in Vojvodina, FR Yugoslavia), so that their latent configurations might serve as a background for various kinds of political propaganda. Systematic random sample was formed that encompassed 628 fullaged examinees. Factor analysis yielded the following latent variables manipulated in further multivariate data analysis: religious beliefs, religious experience, sacramental life, christian love toward the neighbour, political authoritarianism and conformity, authoritarian aggressiveness, authoritarian obedience, traditional roles between the genders, ethnic closeness, prejudice and feeling of superiority, ethnic affective attachment and homogenization, readiness for one's ethnic self-sacrifice, yugoslavnostalgia, collectivism, militaristic etatism, egalitarianism and workers' selfmanagement mentality, and antiwestern orientation. Canonical discriminant analysis was performed in order to measure the impact of sociodemographics on the latent configurations of variables of religiosity, authoritarianism, ethnocentrism and political orientations. The results showed that associations among religiosity, authoritarianism, ethnocentrism and political orientations, supported in many research reports, are primarily the by-products of the one-dimensional treatment of these sociological and psychosociological concepts and constructs on one side, and the result of ignoring the existence of factorial structures that form canonical discriminant functions derived on the basis of different sociodemographic groups in a specific political and historical context, on the other side. That is why the false conclusions are often drawn as to the nature and intensity of the real latent interrelations among religiosity, authoritarianism ethnocentrism and political orientations. These false conclusions generate "scientific" stereotypes and prejudice which in certain circumstances might have serious consequences in the realm of political propaganda.

Key words: religiosity, authoritarianism, ethnocentrism, political orientations, political propaganda